

MARCVS AVRELIVS APOLLINARIS PROCVRATOR AVGVSTI DACIAE POROLISSENSIS

În luna septembrie 1972, demolindu-se, pentru scopuri edilitare, un zid din blocuri de piatră acoperit cu un strat gros de mortar, care mărginea spre str. Poștei (Cluj) curtea Liceului de muzică (ce funcționează în clădirea fostei mănăstiri dominicane, apoi franciscane), s-a descoperit o inscripție frumos săpată pe un bloc de calcar din care s-au păstrat două fragmente¹.

Monumentul a intrat în colecțiile Muzeului de Istorie al Transilvaniei—Cluj (nr. inv. 24121—2). Calcarul are o nuanță ușor gălbuie. Dimensiunile actuale sînt următoarele: înălțime maximă 74 cm, lățimea la bază 38 cm, lățimea la mijloc 37 cm, grosimea laturii din dreapta 18 cm, grosimea laturii din stînga 22 cm. În felul cum se păstrează astăzi (fig. 1 a-b), blocul de calcar reprezintă trunchiul cu cîmpul inscripției unui altar (vezi reconstituirea grafică posibilă, fig. 2). În momentul utilizării sale ca material de construcție, sau chiar mai înainte, capitelul a fost spart, destul de neglijent, afectînd și o parte din cîmpul inscripției. Cu aceeași ocazie, s-a tăiat și profilatura de la baza altarului, astfel explicîndu-se, pe de o parte, urmele puternice de daltă care se observă sub cîmpul inscripției, iar pe de altă parte, faptul că pe latura stîngă a monumentului, la bază, se mai păstrează, pînă la nivelul corespunzător inscripției, o proeminență de 1 cm din fosta profilatură, după tăiere suprafața nefiind aici netezită. O șlefuire s-a făcut după tăierea profilaturii bazei doar pe latura dreaptă a monumentului².

¹ Din însărcinarea conducerii Institutului de istorie și arheologie Cluj am supravegheat lucrările de demolare. Cu această ocazie s-au mai descoperit în același zid fragmente arhitectonice din perioada goticului și a Renășterii. Menționăm că descoperirea inscripției a fost semnalată în presă (*Scînteia*, 1973, nr. 9391 din 16 ian. 1973, p. 4; *Munca*, 1973, nr. 7827 din 17 ian. 1973, p. 4; *Neuer Weg*, 1973, nr. 7370 din 17 ian. 1973, p. 3). Dorim să mulțumim și pe această cale acad. prof. C. Daicoviciu, prof. I. I. Russu, precum și asist. I. Piso pentru prețioasele indicații acordate în vederea alcătuirii prezentei lucrări.

² Acest fapt, pus în legătură cu rotunjirea muchiei din dreapta-spate, ne face să ne gîndim la o eventuală întrebuințare a monumentului roman în evul mediu sau în perioada modernă (înaintea folosirii sale drept material de construcție) pentru un scop ce necesita asemenea prelucrare îngrijită.

Fig. 1 a – b. – Inscripția din Napoca.

Pe baza (talpa) monumentului, aproximativ la mijloc, se observă majuscula (sau cifra) I, înaltă de 6,5 cm, jucînd probabil rolul semnului de pietrar.

Textul inscripției este următorul:

SALV[TI]
M(arcus) AVR[E]
LIVS APO[L]
LINA[RIS]

5 PROC(urator) AVG(usti) CVM S(uis)³

³ Cea mai potrivită întregire a rîndului 1 ni s-a părut *Saluti* („zeiței Salus“), considerînd că acesta a fost primul rînd al inscripției, deși e posibil ca odată cu tăierea capitelului să se fi distrus și un rînd, eventual primul („Deae“?), care putea fi scris și pe capitel. Mai mult ca o posibilitate teoretică, amintim și faptul

Traducere: (Zeitei) Salus, Marcus Aurelius Apollinaris, procurator al împăratului cu ai săi (a pus altarul).

Literele, frumos dăltuite, sînt înalte în rîndurile 1—4 de 7 cm, iar în rîndul 5 — de 38 mm. Lapidul și-a lîniat piatra înaintea scrierii: fiecare rînd de litere este astfel cuprins între două linii subțiri, foarte ușor ondulate. Pe latura din spate se mai pot observa două linii subțiri, paralele, trasate însă de-a lungul monumentului (pentru o inscripție ne-realizată?). Litera O din rîndul 5 (și poate și litera O din rîndul 3) este mai ascuțită la bază, tip caracteristic, se pare, secolului III⁴. Ligaturile (U și S în rîndul 3, U și M în rîndul 5, și poate, O și L în rîndul 3) sînt obișnuite textelor epigrafice latine. Deasupra literei M din rîndul 2 este gravat un *sicilicus*, indicator al abrevierii numelui M(arcus). Puncte despărțitoare se găsesc două, de formă triunghiulară, în rîndul 5. (În rîndul 2, după M, și în rîndul 3, după Aurelius, prezența punctelor nu se poate observa cu toată certitudinea).

Avem, așadar, un altar dedicat divinității *Salus* de către un procurator Augusti, Marcus Aurelius Apollinaris, necunoscut pînă în prezent în documentarea privind pe înalții magistrați imperiali din Dacia. Altarul era ridicat desigur în Napoca, nefiind nici un motiv a presupune că ar fi fost adus în Cluj din altă localitate. În aceste condiții, putem considera că M. Aurelius Apollinaris era procurator Augusti al Daciei Porolissensis. Fără a fi o probă foarte categorică, altarul este o nouă dovadă în favoarea ideii mai demult exprimate de acad. C. Daicoviciu⁵, potrivit căreia reședința procuratorului Daciei Porolissensis se afla la Napoca.

Cînd anume a deținut M. Aurelius Apollinaris înalta funcție în Dacia? De acest răspuns depinde caracterul praesidial sau financiar al procuraturii sale și, desigur, datarea inscripției. După nume, purtînd *praenomen*-ul și gentiliciul împăratului Marcus Aurelius, se poate presupune că personajul nostru, sau, mai degrabă, un antecesor al său, a primit cetățenia de la acest împărat⁶, deci că este vorba de o procuratură ulterioară domniei lui Marcus Aurelius (161—180).

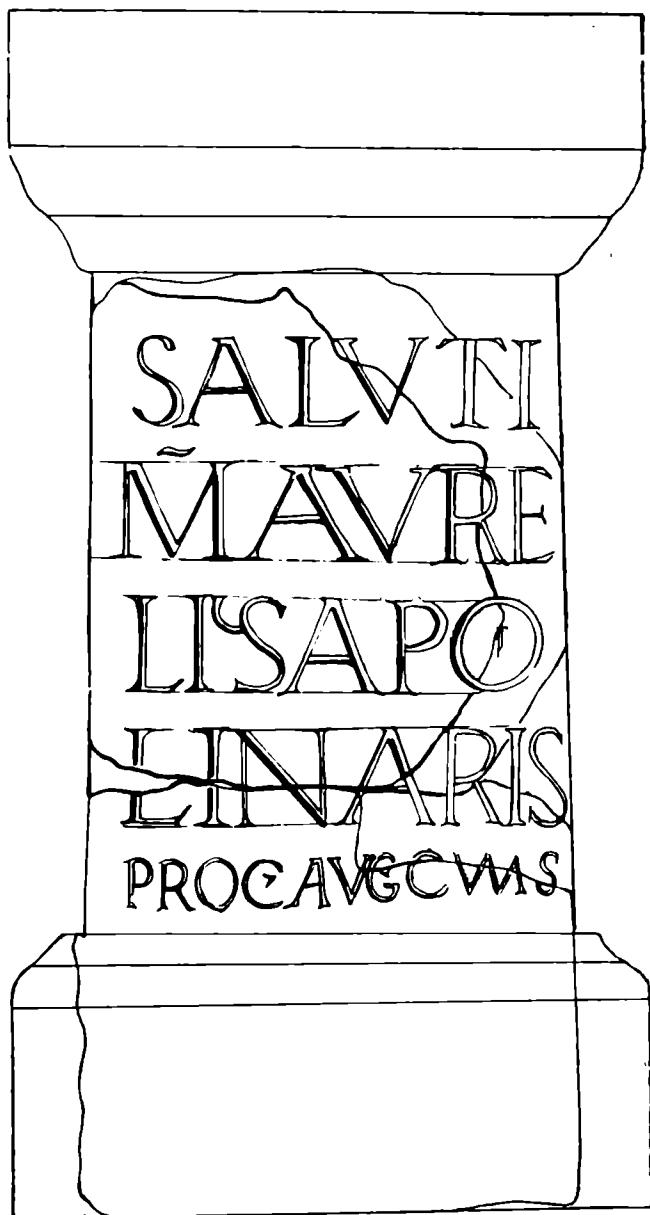
că rîndul 1 ar putea semnifica epitetul, în cazul dativ, al unei alte divinități, cu numele în rîndul „pierdut”. (De pildă „Salutifer”, pentru Hercules, scris SALVTIF(ero); CIL, III, 1572 păstrează însă epitetul scris în întregime: Herculi/Salutifero, ceea ce, evident, n-ar încăpea pe inscripția noastră).

⁴ René Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris, ed. III, 1898 p. 19; *Exempla Scripturae Epigraphicae Latinae*, editat Aemilius Hübner, Berolini, 1885, inscripțiile de la nr. 573, nr. 581, (ambele inscripții datate în deceniile 2—3 ale secolului al III-lea) ș.a.

⁵ *TransAnt*, ed. III, 1945, p. 99, 101; C. Daicoviciu D. Protase, *O diplomă militară din Dacia Porolissensis. Știri noi despre organizarea Daciei romane*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 176.

⁶ R. Cagnat, *op. cit.*, p. 51—52.

Fig. 2. — Reconstituirea altarului
din Napoca.

În Prosopografia imperiului, un singur personaj este cunoscut sub acest nume (adică: Aurelius Apollinaris, fără să i se menționeze *praenomen-ul*⁷), în rangul de tribun pretorian, participant ca atare la complotul împotriva lui Marcus Aurelius Antoninus (Caracalla), finalizat cu

⁷ *PIR*, I, Berolini, 1897, p. 196, nr. 1207; aceeași consemnare și în ediția a II-a din 1933 (I, p. 295, nr. 1452); *RE*, II (1896), col. 2454 (Rohden).

asasinarea împăratului la 8 aprilie 217. Credem că poate fi identificat acest ofițer cu procuratorul imperial de mai târziu, bazându-ne pe mai multe considerente.

La complotul împotriva lui Caracalla, condus din umbră de Macrinus, prefectul pretoriului și principalul beneficiar (viitor împărat), au participat, potrivit relatării lui Cassius Dio⁸, doi frați, tribuni ai cohortelor pretoriene, Aurelius Nemesianus și Aurelius Apollinaris, precum și Iulius Martialis, înfăptuitorul omorului. Historia Augusta⁹ pomeneste pe lângă cei menționați mai sus, pe [T]riccianus, prefect al Leg. II Parthica și pe Marcius Agrippa, comandantul flotei. Ajuns împărat, Macrinus a rechemat din Dacia pe C. Iulius Septimius Castinus, legatul consular al provinciei, sub pretext că ar avea nevoie de el; (de fapt se temea de sentimentele acestuia, favorabile lui Caracalla)¹⁰. La fel, alți înalți demnitari au fost înlocuiți: Macrinus se înconjură cu oameni de încredere și, în același timp își răsplătea tovarășii de complot. Dintre cei cinci pomeniți de Historia Augusta, Marcius Agrippa a fost instalat ca guvernator (legatus consularis) în Pannonia Inferior, apoi la conducerea celor trei Dacii¹¹, Triccianus a fost trimis în Pannonia Inferior¹², iar lui Aurelius Apollinaris i s-a încredințat, după părerea noastră, procuratura Daciei Porolissensis, el fiind dedicantul inscripției din Napoca¹³.

Chiar fără aceste „merite“, Aurelius Apollinaris, tribun pretorian, putea deveni *procurator Augusti*, urmînd obișnuitul *cursus honorum* rezervat membrilor ordinului equestru. O bună analogie o oferă cariera lui M. Basseus Rufus, care, în timpul domniei lui Antoninus Pius, de la tribunatul unei cohorte pretoriene este avansat „proc(urator) Asturiae et Galleciae“¹⁴.

Rezumînd, cunoștințele noastre despre cariera lui M. Aurelius Apollinaris au încă numeroase lacune. Ipotețic, putem presupune că era greco-oriental de origine¹⁵, tatăl său primind cetățenia de la Marcus

⁸ Cass. Dio, LXXVIII, 5, 2.

⁹ *Antoninus Caracallus* (Aelii Spartiani), 6, 7.

¹⁰ Cass. Dio, LXXVIII, 13, 2; A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapeșt, 1944, p. 66, 113.

¹¹ Cass. Dio, *loc. cit.*; A. Stein, *op. cit.*, p. 67; *RE*, XIV, 2, (1930), col. 1547—1549 (Fluss); H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut — Empire romain*, II, Paris, 1960, p. 749.

¹² Cass. Dio, LXXVIII, 13, 3; *RE*, IV (1901), col. 2286—2287 (Groag).

¹³ Martialis fusese ucis de garda lui Caracalla. Nu știm deocamdată ce s-a întîmplat cu Nemesianus, dar putem presupune că i s-a încredințat și lui un post important, militar sau civil.

¹⁴ CIL, VI, 1599; R. Cagnat, *op. cit.*, p. 114—115; H.-G. Pflaum, *op. cit.*, I, Paris, 1960, p. 389—393, IV, Paris, 1961, pl. B 5¹.

¹⁵ Exemple pentru antroponimul grecesc Ἀπολλινάρις (W. Pape, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, I, Braunschweig, 1863—1870, p. 107) sub forma latină „Apollinaris“ în numeroase inscripții: CIL, III, Indices, p. 2380, 2630; CIL, VI, 13021, 13288; CIL, XIII, 6765 etc.

Fig. 3. — Dacia Porolissensis (după C. Daicoviciu și D. Protase).

Aurelius. Face parte din ordinul equestru și înaintează, ca și fratele său, Aurelius Nemesianus, pînă la gradul de tribun pretorian, unde îl găsim la sfîrșitul domniei lui Caracalla. Participă la complotul împotriva acestuia, după care, în timpul lui Macrinus, își începe cariera procuratoriană propriu-zisă, poate tocmai cu acest post de procurator financiar al Daciei Porolissensis (deci în perioada 217—218). Cît timp a îndeplinit această funcție este greu de precizat. Credem că nu a depășit domnia împăratului Macrinus, fiind știut că în timpul lui Elagabal (218—222) partizanii împăratului precedent au fost înlocuiți, iar unii chiar uciși¹⁶. Nu știm nimic despre restul carierei și vieții sale.

Cu Marcus Aurelius Apollinaris, numărul procuratorilor financiari cunoscuți ai Daciei Porolissensis (fig. 3) se ridică la 9, precedați de cei patru procuratori praesidiali cunoscuți ai acestei provincii. Lista lor ar fi următoarea¹⁷:

¹⁶ Cass. Dio, LXXIX, 3, 4—5, 4, 3—4; Tricceianus a fost condamnat la moarte în 219 (RE, IV (1901), col. 2287 (Groag).

¹⁷ Vezi și A. Stein, *op. cit.*, p. 113—114; *TransAnt*, ed. III, 1945, p. 98, nota 1; H.-G. Pflaum, *op. cit.*, III, Paris, 1961, p. 1065, 1067; M. Macrea, *Exercitus Daciae Porolissensis et quelques considérations sur l'organisation de la Dacie romaine*, în *Dacia*, N.S. VIII, 1964, p. 150—151; idem, *Organizarea provinciei Dacia*, în *ActaMN*,

I. *Procuratori praesidiali**Flavius Italicus*

a. 133

(C. Daicoviciu, D. Protase, *Un nouveau diplôme militaire de Dacia Porolissensis*, în *JRS*, LI, 1961, p. 36—70 = *AnnÉp.*, 1962, 255 = C. Daicoviciu, D. Protase, în *ActaMN*, I, 1964, p. 163—180)

Tib. Claudius Quintilianus

a. 157

(CIL, III, 836; A. Stein, *op. cit.*, p. 29; C. Daicoviciu, D. Protase, în *JRS*, LI, 1961, p. 68, nota 40; idem, în *ActaMN*, I, 1964, p. 171, nota 92)

M. Macrinus Vindex

a. 158

(CIL, XVI, 110; A. Stein, *op. cit.*, p. 36—37; H.-G. Pflaum, *op. cit.*, I, p. 388—389, nr. 161)

L. Sempronius Ingenuus

a. 164

(D. Detschew, *Ein neues Militärdiplom aus Dacia Porolissensis*, în *Klio*, XXX, 1937, p. 187—199 = *AnnÉp.*, 1937, 113 = CIL, XVI, 185; A. Stein, *op. cit.*, p. 37; I. I. Russu, *Diploma militară de la Gilău*, în *Materiale*, II, 1956, p. 703—713 = *AnnÉp.*, 1957, 199; G. Forni, în *Athenaeum*, XXXVI, 1958, p. 193—217 = *AnnÉp.*, 1959, 37 (diploma militară descoperită la Cășei, pe care însă nu s-a păstrat numele guvernatorului Sempronius Ingenuus); H.-G. Pflaum, *op. cit.*, I, p. 396—397 nr. 164)

II. *Procuratori financiari**C. Aurelius Atilianus*

a. 170

(CIL, III, 853; A. Stein, *op. cit.*, p. 85—86; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 711 (Aurelius Atilianus e menționat ca prefect al alei Siliana); H.-G. Pflaum, *op. cit.*, II, p. 792—793, nr. 307; E. Chirilă, N. Gudea, în *Castrul roman de la Buciumi, Contribuții la cercetarea limesului Daciei Porolissensis*, Cluj, 1972, p. 119, pl. CXLII (prefect al alei Siliana)

M. Valerius Maximianus

a. 178

(H.-G. Pflaum, *Deux carrières équestres de Lambèse et de Zana*, în *Lybica*, III, 1955, p. 135—136, 149 = *AnnÉp.*, 1956,

III, 1966, p. 143—144, 148—149. În lista noastră C. Publicius Antonius Probus a fost trecut printre procuratorii financiari. Menționăm însă că nu se poate stabili cu certitudine caracterul praesidial sau financiar al procuratei sale din cauza imposibilității datării precise a inscripției CIL, III, 856.

124; H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, I, p. 476—494, nr. 181 bis; I. Berciu, Al. Popa, *Marcus Valerius Maximianus, Legatus Augusti Legionis XIII Geminae*, în SCIV, XII, 1, 1961, p. 98)

Aelius Constans

a. 191 sau 192

(CIL, III, 865; A. Stein, *op. cit.*, p. 84)

C. Valerius Catullinus

înainte de a. 193

(CIL, III, 857; A. Stein, *op. cit.*, p. 83—84)

P. Aelius Sempronius Lycinus

prin a. 198—209

(CIL, III, 7659; A. Stein, *op. cit.*, p. 84—85; H.-G. Pflaum, *op. cit.*, II, p. 700—701, nr. 262)

M. Cocceius Genialis

prin a. 193—217

(CIL, III, 7662; A. Stein, *op. cit.*, p. 85)

Ulpus Victor

prin a. 211—217

(CIL, III, 1464; A. Stein, *loc. cit.*; idem, *Dacien nach dem Bruderkrieg im Hause des Severus*, Sibiu, 1942; H.-G. Pflaum, *op. cit.*, II, p. 691—694, nr. 257)

M. Aurelius Apollinaris

prin a. 217—218

C. Publicius Antonius Probus

nedeterminat

(CIL, III, 856; A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*. Budapest, 1944, p. 86)

Altarul lui M. Aurelius Apollinaris, închinat zeiței *Salus*, este a treia menționare a acestui cult în Dacia romană¹⁸. Veche divinitate romană, personificare a unui concept abstract la început, cu semnificație politico-socială, ocrotitoare a binelui Statului roman, a binelui public, *Salus* s-a confundat mai târziu cu *Hygea*, fiind trecută în rîndul divinităților sărăcătății. Ulterior, sub Imperiu, se pare că *Salus* a fost venerată pentru dublul caracter: ocrotitoare a binelui universal și a binelui personal (al

¹⁸ Numele zeiței *Salus* mai apare pe un altar de la Sarmizegetusa, ridicat pe la mijlocul secolului al III-lea de P. Aelius Hammonius Iunior, proc. Augg. Daciae Apulensis (C. Daicoviciu, *Contribuții la sincretismul religios în Sarmizegetusa*, în AISC, I, 1928—1932, p. 84—85) și pe un altar de la Apulum, ridicat spre sfîrșitul secolului al II-lea de către P. Catius Sabinus, tribunus militum Leg. XIII Geminae (I. H. Crișan, *Două inscripții inedite din Apulum (Alba Iulia)*, în SCIV, V, 3—4, 1954, p. 603—605). Ambele inscripții ilustrează sincretismul religios din Dacia, *Salus* fiind pomenită printre multe alte divinități.

împăratului, în primul rând), în sensul sănătății și prosperității¹⁹. Marcus Aurelius Apollinaris, magistrat imperial, cinstește pe vechea zeiță, cerându-i să-și arate bunăvoința față de împărat, față de provincia în care fusese trimis, dar și față de persoana sa și familia cu care („cum suis“) împreună aduce ofranda.

MIHAI BARBULESCU

MARCUS AVRELIVS APOLLINARIS PROCVRATOR AVGVSTI DACIAE POROLISSENSIS

(Résumé)

Une inscription (fig. 1 a—b, 2 — reconstitution) récemment trouvée à Cluj (*Napoca*) vient de nous apporter le nom d'un *procurator Augusti*, Marcus Aurelius Apollinaris, inconnu jusqu'à présent parmi les procureurs impériaux. L'auteur établit qu'il s'agit d'un ancien tribun des prétoriens, qui a participé au complot dirigé contre Caracalla (Dion Cassius, LXXVIII, 5,2; *Hist. Aug. Carac.*, 6,7); celui-ci est devenu, sous l'empereur Macrin, procureur financier de *Dacia Porolissensis* (217—218).

L'inscription est dédiée à la déesse *Salus*, en se constituant comme le troisième témoignage de ce culte en Dacie.

¹⁹ *Salus*, în *RE*, I (1920), col. 2057—2059 (Thulin); *Salus*, în *LexMyth*, IV (1909—1915), col. 295—301 (Wissowa); *Salus*, în *DA*, IV, 2, p. 1056—1059 (Hild); L. Preller, *Les dieux de l'ancienne Rome*, Paris, 1865, p. 403—404; G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, ed. a II-a, München, 1912, p. 131—133, 267, 327, 329; K. Latte, *Römische Religionsgeschichte*, München, 1960, p. 227, 234, 300, 322; G. Dumézil, *La religion romaine archaïque*, Paris, 1966, p. 387—388, 431.